

INCZE Emma

A VÁLLALATOK NEMZETKÖZIESEDÉSÉNEK DINAMIKÁJA

– EGY KUTATÁSI MODELL

A tanulmány a nemzetköziesedés elméleti modelljeinek hiányosságaival szembesülve amellett érvel, hogy ahhoz, hogy megértsük a nemzetköziesedés időben zajló folyamatát, a vállalatok nemzetközi evolúcióját a kontextussal összefüggésben kell vizsgálni. A tanulmány a vállalatok nemzetköziesedésének folyamatát vizsgáló elméleti szakirodalomra építve egy olyan kutatási modellt vázol fel, amely alkalmas lehet a nemzetköziesedés dinamikájának empirikus vizsgálatához. A modell a belépés, diverzitás, ütem és szakasz koncepciók mentén operacionalizált nemzetköziesedés mintázata és a kontextus (környezet, vállalat, menedzsment) közötti kapcsolatot teremti meg. A vázolt kutatási modell empirikus alkalmazásával lehetővé válik a nemzetközivé válás folyamata során kialakuló komplex kapcsolatrendszer feltárása és megértése*.

Kulcsszavak: nemzetköziesedés, kutatási modell

A vállalatok nemzetközi tevékenységének vizsgálatával a nemzetközi üzleti gazdaságtan foglalkozik és közel egy fél évszázada foglalkoztatja a témában érdekelt kutatókat. A terület gyökereit a nemzetközi gazdaságtan¹ képezi. Egészen az 1960-as évekig a közvetlen külföldi tőkebefektetésekre mint működőtőke-mozgásokra tekintettek, és a nemzetközi kereskedelmet is az országok komparatív előnyei alapján vizsgálták. A hatvanas években Stephen Hymer (1960), Charles Kindleberger (1969), Edith Penrose (1959) és Raymond Vernon (1966) úttörő munkái hívták fel a figyelmet a vállalatokra, mint nemzeti határokat átszelő entitásra.

A nemzetközi üzleti gazdaságtan a diszciplínák széles körére épít, következképpen nagyfokú diverzitás jellemzi az elméleti és empirikus irodalmat egyaránt. A különböző elméletek, modellek és specifikus témakörök négy fő csoportba sorolhatók²:

- a makrogazdasági irányultságú, határokon átnyúló tőkeáramlások elméletei³,
- a multinacionális vállalatok létezésének közgazdasági elméletei, modelljei⁴,
- a vállalatok nemzetköziesedésének modelljei,
- a multinacionális vállalatok vezetésének és szervezésének modelljei (melyet gyakran nemzetközi menedzsment megnevezéssel illetnek).⁵

A határokon átnyúló tőkeáramlások, a multinacionális vállalatok létezése és a nemzetközi menedzsment elméleti irodalma érettségét tekintve előrébb jár, mint a nemzetköziesedés szakirodalmá. Ez részben annak tulajdonítható, hogy a vállalati magatartás folyamat-szemléletű vizsgálata időigényesebb longitudinális módszertant követel.

E tanulmány a vállalatok nemzetköziesedésének folyamatát vizsgáló elméleti szakirodalomra építve egy olyan kutatási modellt vázol fel, amely alkalmas lehet a nemzetköziesedés dinamikájának empirikus vizsgálatához.

A nemzetköziesedés szakirodalmi értelmezése és elméleti modelljei⁶

A szakirodalomban leggyakrabban Welch és Luostarinen definíciójával találkozhatunk, mely szerint a nemzetköziesedés a nemzetközi kötelezettségvállalás fokozatos növekedését jelenti (Welch – Luostarinen, 1988). Szerintük a nemzetköziesedés egy két irányba mutató folyamat, azaz a vállalatok nemcsak a belföldi piacról a külföldi felé, azaz kifelé mutató irányba (outward) nemzetköziesedhetnek, hanem befele is (inward), azaz külföldi partnerekkel köthetnek tranzakciókat a belföldön végzett tevékenységhez⁷, sőt kedvezőtlen körülmények

vagy stratégiai megfontolás hatására vissza is vonhatják nemzetközi tevékenységüket (de-internationalization) (Welch – Luostarinen, 1993). Egy másik definíció szerint a nemzetköziesedés egy stratégiai folyamat (Melin, 1992) – melynek során a vállalat perspektívát és pozíciót vált (Mintzberg, 1987), és a vállalatok külföldi földrajzi diverzifikációjával áll szoros kapcsolatban. A legáltalánosabb definíciót Beamish (1990) fogalmazta meg, mely szerint a nemzetköziesedés egy olyan folyamat, amelynek során a vállalatok figyelmüket a nemzetközi tranzakcióknak a vállalat jövőjét érintő közvetlen és közvetett hatására fordítják, és tranzakciókat kötnek és folytatnak más országok vállalataival.

A vállalatok nemzetköziesedésének folyamatát magyarázó elméleti modellek gyökerei Cyert és March (1963) vállalati magatartás elméletében, valamint Penrose (1959) vállalatnövekedési elméletében találhatók. A nemzetköziesedés alapvető modellje a hosszú múltra visszatekintő nemzetköziesedési folyamat modell (Internationalization Process Model), vagy más néven az Uppsala-modell (Johanson – Vahlne, 1977, 1990). Az 1977-ben megalkotott modell szerint a nemzetköziesedés legfőbb mozgatórugója a nemzetköziesedéshez szükséges tudás, amely legfőképp nemzetközi piaci tapasztalat útján szerezhető meg. Tekintve, hogy a tapasztalatszerzés időbe telik, a nemzetköziesedés egy inkrementális, lépésről lépésre növekedő piaci elköteleződést⁸ eredményező *tanulási folyamat*. A szerzők, felismervén a kontextus, az üzleti gyakorlat változásának számottevő hatását, valamint a hálózatok és a vállalkozói nézőpont (entrepreneurship) jelentőségteljes elméleti fejlődését, a későbbiekben újrafogalmazták a modellt (Johanson – Vahlne, 2009). A nemzetköziesedés mechanizmusa ugyanaz maradt, mint a régi modellben, azaz továbbra is egy tanulási folyamatnak tekinthető, ugyanakkor a nemzetköziesedéshez szükséges tudás fogalmát az újragondolt modellben a szerzők kiegészítették a *lehetőség* felismerésének fogalmával, amely napjainkra a nemzetköziesedésben is szerepet játszó vállalati tudás legfontosabb elemévé vált. A piaci elköteleződés helyett a *határokon átnyúló üzleti hálózatban elfoglalt pozíció* vált a modell meghatározó dimenziójává. Az újrafogalmazott modell szerint a nemzetköziesedés a *üzleti hálózatokban rejlő lehetőségek felismerésének és kiaknázásának folyamata*. A nemzetköziesedés bizonytalansága kisebb mértékben tulajdonítható az eredeti modellben pszichikai távolságnak nevezett tényezőnek, mint az újabb modell szerinti releváns üzleti hálózaton *kívüliségnek* (outsidership).

A vállalkozói irányultságú nézet (international entrepreneurship) (pl. Covin – Slevin, 1991; Zahra, 1993; Lumpkin – Dess, 1996; Brazeal – Herbert, 1999;

Shane – Venkataraman, 2000; Zahra et al., 2005; Jones – Coviello, 2005) a vállalatok nemzetköziesedésének egy újabb megközelítése. E nézőpont alkalmazása a vállalatok nemzetköziesedésének magyarázatára még kevésbé kiforrott, de jelentősége egyre növekszik, főként a kis- és közepes méretű, dinamikus vállalatok esetében. A tradicionális Uppsala-modelltől eltérően, amely azt feltételezi, hogy a vállalatok először a hazai piacon erősödnek meg, és csak utána lépnek külföldi piacra, a vállalkozói irányultságú nézet szerint a vállalatok születésüktől fogva úgy tekintenek a világra, mint lehetséges piacra (McDougall et al., 2003). Proaktív módon nemzetköziesednek, annak ellenére is, hogy még viszonylag tőkeszegény, és kevés piaci tapasztalattal rendelkező vállalatokról van szó. Kezdetektől fogva a különböző országokban elérhető erőforrásokat veszik igénybe, és különböző külföldi piacokon értékesítik termékeiket vagy szolgáltatásaikat. E képesség előfeltétele a különböző piacokhoz való dinamikus alkalmazkodás, a lehetőségek felismerése és a kombinációs képesség. A külföldi közvetlen tőkebefektetés helyett gyakran a nemzetközi stratégiai szövetségek különböző formáit részesítik előnyben, melynek révén gyorsan hozzájutnak a külföldi erőforrásokhoz, mint például gyártókapacitáshoz vagy marketingismerethez (Oviatt – McDougall, 1994).

A nemzetközi vállalkozói magatartás megragadása érdekében Jones és Coviello (2005) megalkotta a nemzetköziesedés vállalkozói modelljét. A szerzők úgy tekintenek a nemzetköziesedésre, mint egy folyamatos fejlődési és változási folyamatra, mint egy hosszú távú vállalkozói magatartást jelző jelenségre, amely sajátos mintázatot vehet fel az egyes vállalatok esetében, ezért nem jeleznek előre semmiféle evolúciós utat. Modelljük egyik legfontosabb eleme az *idő*, melyet számos dimenzióban értelmeznek, különböző fogalmakkal élve, mint például kronológiai idő, a nemzetköziesedési esemény létrejöttét jelző referenciaidő, periódus, sorozat, időtartam, időintenzitás, ciklikusság, sebesség. A modell három fajta *nemzetköziesedési eseményt* különböztet meg: egy új típusú, határokat átívelő kapcsolat létrehozása, egy új országban létrehozott kapcsolat, valamint egy korábbi kapcsolat megszűnése. A nemzetköziesedés új lenyomatának nevezi az egy adott időpontban jellemző módzatok számát és választékát, valamint az országok számát és távolságát. A nemzetköziesedés dinamikus profilját a módzatok és országok összetételének időbeni változásai adják. A nemzetköziesedés kontextuális tényezői a *teljesítmény*, a *vállalat*, a *vállalat környezete*, valamint a *vállalkozó(k)*, amelyek további alváltozókat foglalnak magukba, mint a teljesítmény pénzügyi és nem pénzügyi mércéi, vállalati struktúra, erőforrások,

termékek, vállalkozói orientáltság, piaci és iparági jellemzők, valamint a vállalkozó(k) világnézete, szociális és humán tőkéje.

A fentiekben összefoglalt, a cégek nemzetköziesedésével foglalkozó szakirodalom kimondatlanul is időhöz kötött folyamatként tekint a nemzetköziesedésre, függetlenül attól, hogy fokozatos tanulási folyamatként (pl. Johanson – Vahlne, 1977; Welch – Luostarinen, 1988) vagy gyorsan végbemenő vállalkozói folyamatként (Oviatt – McDougall, 1994) határozza meg azt. Ugyanakkor számos, az időnek a nemzetköziesedés dinamikájában betöltött szerepével foglalkozó tanulmány látott napvilágot (e.g. Coviello – Munro, 1997; Kutschker et al., 1997; Reuber – Fischer, 1997; Jones, 1999, 2001; Jones – Coviello, 2002, 2005; Hurmerinta-Peltomäki, 2003, Hashai – Almor, 2004). E tanulmányokban a hangsúly a nemzetköziesedés időalapú, processzuális szemléletére (Malnight, 1995), a nemzetközi vállalat vezetésének időbeni alakulására (Kutschker et al., 1997), a nemzetközivé válás vállalkozói folyamatának kronológiai vizsgálatára (Jones – Coviello, 2002, 2005) helyeződik. Valamennyi tanulmány a nemzetköziesedés dinamikáját helyezi előtérbe az idő dimenziójának figyelembevételével. A nemzetközi üzleti koncepciók és elméletek mellett ezek a tanulmányok a szervezeti folyamatelméletekben gyökerező elméleti és empirikus koncepciókra építenek, mint az innováció és változás (Van de Ven – Huber, 1990; Van de Ven – Poole, 1995; Van de Ven – Engleman, 2004).

A nemzetköziesedés folyamatának újrafogalmazása

Annak ellenére, hogy a nemzetközivé válás folyamatának megértéséhez és bemutatásához igen fontos a *fejlődés időrendben történő vizsgálata*, még mindig hiányoznak azok a tanulmányok, melyek egy adott időszakban megtörtént *események sorrendjét és összefüggéseit* tárgyalják. A tanulmányok legtöbbször kerül a nemzetközivé válás mintájának időrendben történő megrajzolására, azonban magának a folyamatnak a vizsgálata elmarad. Ennek oka, hogy a nemzetköziesedéssel foglalkozó kutatások a *folyamat* fogalmának szűk értelmezésére építenek. A továbbiakban a szervezetelméleti kutatásokban fellelhető folyamatkonceptiókat mutatjuk be, amelyekre támaszkodva újrafogalmazható a nemzetköziesedés folyamatának koncepciója.

A szervezetelméleti tanulmányokban a folyamat koncepciójának két alapvető felfogása jelenik meg – a „gyenge” és az „erős”, amelyek részben átfedik egymást, mégis különböznek (Chia – Langley, 2004; Van

de Ven – Poole, 2005). A „gyenge” felfogás a folyamatokat „dolgok” alakulásaként szemléli, melyek változóként vagy állapotokként írhatóak le és hasonlíthatók össze, míg az „erős” szemlélet a tevékenységekre és dolgokra úgy tekint, mint „folyamatkomplexumokra” (Chia – Langley, 2004). A szervezeti kutatásokban rendszerint az első felfogás jelenik meg, ami a nagyobb fokú gyakorlatiasságnak, az empirikus megalapozottnak és elemző jellegnek kedvez. A második perspektíva elsősorban koncepcionális jellegű, és a dinamikus fogalmak, mint például események, eredmények, sorrend, változás, kapcsolatok, mintázatok, profilok és különböző kontextuális kategóriák a szervezeti élet lényegeként jelennek meg (pl. Langley, 1999). Miközben az első felfogás segítséget nyújt a folyamatok megfigyeléséhez és tapasztalati alapon történő vizsgálatához, addig az utóbbi lehetővé teszi a sui generis megértését. Az első felfogás a pozitivisták kutatási filozófiájában gyökerezik, a magyarázat végső célját szem előtt tartva, a második pedig az interpretatív megközelítésben, a leírás és megértés célkitűzésével.

A legtöbb nemzetközi gazdaságtani kutatással kapcsolatos tanulmány a „gyenge” folyamatfelfogással jellemezhető pozitivisták irányvonalát képviseli. Az interpretatív kutatási filozófia általában kívül esik a nemzetközi gazdaságtannal és nemzetközi menedzsmenttel foglalkozó kutatók figyelmén és érdeklődésén. Ez valószínűleg annak az egyszerű ténynek tudható be, hogy a „magyarázat elengedhetetlen az elmélet és a gyakorlat számára” (Pentland, 1999: 711. o.). A nemzetközi gazdaságtan kutatásának úgynevezett „szűk látóköre” (Sullivan, 1998) ugyanakkor szélesebbé tette a multidiszciplináris megközelítési módoknak és a folyamatorientáltabb kutatási módszereknek köszönhetően. E törekvés újabb keletű példája az előzőekben bemutatott nemzetköziesedés vállalkozói nézetének általános modellje (Jones – Coviello, 2005). Ez egy fogalmi modell, amely integrálja a már létező pozitivisták modelleket, kiemelt figyelmet szentelve az időt magában foglaló koncepcióknak. A modell megfelelően közvetíti a szervezetek processzuális szemléletét, azonban igen nehéz annak eldöntése, hogy a „gyenge” vagy az „erős” folyamatfelfogást képviseli-e. A nemzetközivé válást időben elhelyezve tárgyalja, azonban a nemzetköziesedés „története” „dolgokra” korlátozódik. Pontosabban: előre kiválasztott változókra, mint a szervezeti struktúra és szervezeti erőforrások, működési környezet jellemzői, teljesítményjellemzők és így tovább (Jones – Coviello, 2005: 296. o.). A modell felfedi a nemzetköziesedés input és output változói közötti kapcsolatot, de semmit nem árul el az összefüggést mutató változók sorrendjéről és változásáról, melyek a

VEZETÉSTUDOMÁNY

nemzetköziesedés eseményeihez vezetnek. Azonban, ahogy Pettigrew (1990: 269. o.) megállapította, „...az elméletileg helytálló és gyakorlati szempontból hasznos, változással kapcsolatos kutatásoknak meg kell világítaniuk a változás tartalmát és folyamatát ezek időben elhelyezett kapcsolódásaival együtt”. A Jones és Coviello modell (Jones – Coviello, 2005) összeköti a változás tartalmát a kontextusával, azonban az utóbbi statikus dimenzióként kezeli, ennél fogva a modell a „gyenge” folyamatfelfogást képviseli.

A fenti elméleti érvelés alapján a vállalatok nemzetköziesedésére vonatkozóan az alábbi proposíció (P) fogalmazható meg:

PI: A nemzetköziesedés dinamikájának háttérében álló okok teljes megértése érdekében az akciók és interakciók, valamint ezek időbeni alakulását szükséges vizsgálni, egy folyamatábrázoló modell segítségével.

A folyamatelméleti filozófusok, mint Henri Bergson, William James és Alfred North Whitehead művei alapján, a folyamat-metafizika általában a valóság *fejlődő* természetének feltárására törekszik, a statikus létezéssel vagy léttel szemben az *átalakulást* hangsúlyozva (Center for Process Studies, 2007). Továbbá kiemeli a valamennyi entitás között fennálló kölcsönös kapcsolatot. Szervezetelméleti tudósok – Van de Ven és Poole – a folyamatot *események sorozataként határozzák meg*, leírva, hogy a dolgok *idővel miképpen változnak* (Van de Ven – Poole, 2005). Ennek megfelelően egy folyamat magyarázata magában foglalhatja a kritikus eseményeket és fordulópontokat, környezeti hatásokat és az előre nem látott tényezőket, melyek befolyásolják az események menetét.

A szerzők a folyamatmodellek négy elméleti típusát különböztetik meg: életciklus-, evolúciós, dialektikus és teleológiai modell (Van de Ven, 1992; Van de Ven – Poole, 1995). Ezek a modellek alapvetően eltérő logikára épülnek, bemutatva azt a mechanizmust, ami magyarázatot ad arra, hogy a megfigyelt események miért tűnnek fel bizonyos fejlődéssorozatokban, speciális körülmények vagy feltételek fennállása esetén.

- Az életciklus-modell az entitás lineáris és előre meghatározott fejlődését tételezi fel. A külső környezet befolyást gyakorolhat ugyan a fejlődés menetére, azonban a fejlődés irányát a benne rejlő logika diktálja.
- Az evolúciós modell a változat-kiválasztás-megtartás evolúciós fejlődéssorozat mellett érvel. A változatok egyszerűen adóttak, a kiválasztás a szűkös erőforrásokért vívott küzdelmen keresztül valósul meg, míg a megtartás a stabilitást szolgálja.

VEZETÉSTUDOMÁNY

- A dialektikus modell szerint a fejlődést az egymással konkuráló, a szervezeten belüli és kívüli célok és erők közötti hatalmi egyensúly periodikus módon jelentkező zavarai idézik elő.
- A teleológiai modell a teleológiára, illetve arra a filozófiai tételre támaszkodik, amely szerint az entitások célorientáltak és adaptívak, a cél elérése érdekében cselekednek, és figyelemmel követik a fejlődést. Következésképpen a folyamat „ismétlődő sorozata a célmeghatározásnak, végrehajtásnak, értékelésnek és a cél módosításának, az alapján, hogy az entitás mit tanult vagy mi állt szándékában” (Van de Ven – Poole, 1995: 516. o.). Habár a fejlődés motorját a célok adják, a teleológia elismeri a tevékenységekre gyakorolt környezeti hatásokat is. Az életciklus-moddal szemben a teleológia nem írja elő az események szükségszerű sorozatát, illetve nem részletezi, hogy a szervezetnek milyen utat kell követnie.

A tudományos munkákban ezen elméleti modellek egyes elemeinek különböző kombinációi figyelhetők meg, és ritka a modellek tiszta formában történő előfordulása (Van de Ven, 1992). Van de Ven (1992) ugyanakkor szükségesnek tartja egy folyamat kutatása során az alkalmazott folyamatmodell tisztázását. Szem előtt tartva, hogy elméleti modell típusokról van szó, jelen tanulmány a fejlődési folyamat teleológiai aspektusát veszi alapul, hiszen e nézőpont jellegzetességei összhangban állnak a tanulmányban képviselt nézőponttal: *a nemzetköziesedési folyamat szubjektív módon célorientált, egyéni és kollektív tevékenységek sorozata és összefüggérendszer egy speciális környezetben.*

A teleológiai modellnek megfelelően a célorientált folyamatok sorozatának megértésére törekszünk, ami elősegíti vagy visszafogja egy cég nemzetközi előmenetelét. A nemzetköziesedésre mindenekelőtt a nemzetközi műveletekbe való bekapcsolódás időhöz kötött folyamatként tekintünk. Továbbá a nemzetköziesedést egy stratégiai folyamatnak tekintjük, melyet külső környezetorientált és belsőleg konzisztens motivátorok vezérelnek, és amely a külföldi lokációban és a külföldi piacra lépés módjában – a nemzetköziesedés mintázatát alkotva – nyilvánul meg. Így tehát értelmezésünkben a nemzetköziesedés egy folyamat, melyben egymással összekapcsolódó és integrált döntések és folyamatok egyesülnek a vállalat egyedi nemzetközi fejlődési mintáját megrajzolva. Jones-szal (Jones, 1999) egyetértve további feltételezésünk, hogy a nemzetközivé válás elválaszthatatlan része a cég általános növekedési és fejlődési folyamatának.

A nemzetköziesedés egy összetett jelenség, melynek összefüggései nem csupán időben változnak, hanem térben is. Következésképpen, a jelenség intézményi, kulturális környezetét magyarázó tényezőként, és nem határfeltételként kell szemlélni (Cheng 2007). Amint az a fentiekben kifejtésre került, az Uppsala-modellt a szerzők a kontextus megváltozása miatt fogalmazták újra (Johanson – Vahlne, 2009). A kontextus központi kezelése különösen fontos lehet a közép-kelet-európai átalakuló országokban kifejlődött vállalatok esetében, melyek nagyon eltérő fejlődési mintázatot mutató üzleti környezetben (Szelényi, 2004) tevékenykednek, a belső vállalati fejlődés (Peng – Heath, 1996; Whitley – Czabán, 1998; Peng, 2003) és a globális gazdaságba való belépés különböző fejlődési pályáit követik. Mivel az átalakuló országok nem tekinthetők hagyományos anyaországnak, fontos lehet e vállalatoknak a környezeti feltételekkel való kölcsönhatásainak tanulmányozása is. A második proposíció az alábbiak szerint fogalmazható meg:

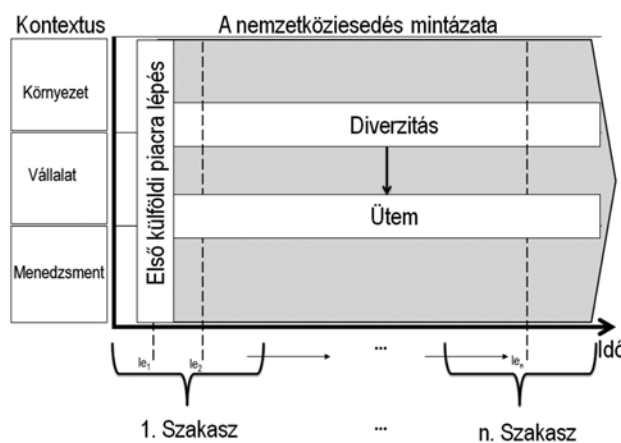
P2: A nemzetköziesedés folyamatának vizsgálata nem választható el a kontextus alakulásának vizsgálatától.

A kutatási modell

A fentiekben részletezett proposíciókra és koncepcionális alapokra építve a vállalatok nemzetköziesedési folyamatának dinamikáját megragadó kutatási modellt az 1. ábra foglalja össze.

1. ábra

A vállalatok nemzetköziesedésének dinamikája – kutatási modell

Tekintettel arra, hogy célunk a nemzetköziesedés időben vizsgált dinamikájának leírása és megértése, hozzájárulva a nemzetköziesedés folyamatorientált, jelenségvezérelt szemléletének bővítéséhez, az idő a modell elsődleges koncepcionális dimenziója. Az idő

függvényében vizsgáljuk a nemzetköziesedés mintázatát, amelyet az időben változó kontextus befolyásol.

A nemzetköziesedés mintázatát a nemzetközi piacra való kilépéstől vizsgáljuk – első külföldi piacra lépés –, ugyanakkor fontos lehet a piacra lépést megelőző időszak elemzése is, annak érdekében, hogy felfedjük, milyen körülmény (kontextus) vezetett el a nemzetközi piacra lépéshez és az alapítástól számítva mennyi idő telt el az első nemzetköziesedési eseményig (Ie₁). Jones és Coviello (2005) alapján minden olyan momentum, amikor egy vállalat új országban jelenik meg vagy elhagyja azt, egy nemzetköziesedési eseményként (Ie) kerül megjelölésre, míg a közöttük eltelt periódusokat, mint szüneteket pedig azon évek alkotják, amikor új esemény nem következik be. A nemzetköziesedés további mintázatát a külföldi lokációban és a külföldi piacra lépés módjában történt változások adják, amelyet a modellben a *diverzitás* fogalommal jellemeztünk. A külföldi lokációban fontosnak tartjuk követni az országok számának változását és az adott ország távolságát.⁹ A piacra lépési módokat (export, a szerződéses megoldások – licenc, franchise, stratégiai szövetség, közös vállalkozás – és külföldi leányvállalat – felvásárlás és zöldmezős beruházás –) követése esetünkben nem feltétlenül a külföldi piacon való elköteleződés mérését szolgálja, hanem a nemzetközi hálózatfejlesztés logikájának feltérképezését, amely nagymértékben kontextusfüggő (pl. a piacra lépés módját erőforrások rendelkezésre állása, a piaci lehetőségek befolyásolhatják). Meg kell ugyanakkor említeni, hogy a nemzetköziesedési minta egyéb indikátorok segítségével is követhető, mint például a befektetés nagysága (Johansson – Vahlne, 1990), a hozzáadott érték jellege és mértéke a tevékenységi értéklánc mentén (Kutschker – Baurle, 1997), a külföldi piacokhoz fűződő kapcsolatok erőssége (pl. a vertikális integráció szintje, Johansson – Vahlne, 1990; Kutschker – Baurle, 1997). Tekintettel az adatok elérhetőségére és összehasonlíthatóságára, a lokációt és a belépés módját tartjuk a legkézenfekvőbb elemzési egységnek. A nemzetköziesedés *ütemét* a nemzetköziesedési események időbeni alakulása adja, amelyet a kontextus mellett a nemzetköziesedés diverzitása is befolyásolhat. Például a nemzetköziesedés első szakaszában a diverzitás növekedésével felgyorsulhat a nemzetközi terjeszkedés, egy bizonyos diverzitásszinten túl pedig akár le is lassulhat.

A belépés, diverzitás ütemkonceptiók mentén operacionalizált nemzetköziesedés domináns mintázatai alapján különböző fejlődési *szakaszokat* lehet meghatározni, amely a nemzetközi evolúció egy hosszabb időtávot átfogó absztrakciós szintje.

A kontextus különböző szinteken alakítja a cég nemzetközivé válását. A nemzetköziesedés mintázata és a kontextus közötti kapcsolat megteremtése érdekében a különböző szinteken zajló eseményeket, tevékenységeket és a közöttük lévő kölcsönhatásokat követjük. Ily módon képesek vagyunk leírni és megérteni a nemzetközivé válás folyamata során kialakuló komplex kapcsolatrendszert. Három specifikus kontextuális szintet különböztetünk meg: a környezeti szint, a vállalati szint és a döntéshozói szint.

- A környezeti szint a cég nemzetközivé válását befolyásoló globális/regionális, nemzeti és iparági környezetre utal. A környezet adta lehetőségek nagymértékben alakítják a nemzetköziesedés mintázatát.
- A vállalati szint esetében a cég nemzetköziesedésére hatással levő erőforrásokra és képességekre, a vállalati stratégiákra és teljesítményre, valamint a tevékenységek jellegzetességére kell figyelemmel lenni.
- A menedzsment szintje az egyéni döntéshozók olyan tulajdonságainak vizsgálatát teszi lehetővé, mint a nemzetköziesedéssel kapcsolatos attitűd, a nemzetközi piaci ismeretek és tapasztalatok, személyközi kapcsolatok.

Az idő figyelembevételével feltérképezett nemzetköziesedés az alábbi specifikus kutatási kérdések alapján vizsgálható:

1. Mikor kezdeményezte a vállalat a nemzetközivé válás első eseményét, és mi befolyásolta az időzítést? – *első külföldi piacra lépés*
2. Miként nőtt az országok száma és távolsága, valamint a belépési módok száma és skálája az idők során, és mi befolyásolta a mintázatot? – *diverzitás*
3. A cég milyen gyorsan terjeszkedett a nemzetközi piacon, és mi befolyásolta a nemzetköziesedés ritmusát? – *ütem*
4. Milyen nemzetköziesedési szakaszok azonosíthatók az idő múlásával, és melyek azok a kontextuális feltételek, melyek a szakaszokat alakították? – *szakaszok*

Összegzés

A tanulmányban bemutatott kutatási modell empirikus példán való alkalmazása lehetővé teszi a nemzetközivé válás cégspecifikus folyamatának feltárását és megértését, térbeli és időbeli összefüggéseinek feltérképezését. A javasolt modell feltáró kutatáshoz, a vállalatok nemzetköziesedésének a leírására és megértésére al-

kalmas magatartásorientált modell. Tesztelésre alkalmas összefüggéseket nem ír elő, hanem lehetőséget ad releváns összefüggések feltárására. A modell legfőbb erőssége, hogy lehetőséget nyújt a nemzetköziesedést alakító kontextus longitudinális vizsgálatára. Legfőbb gyengesége, hogy empirikus alkalmazása módszertanilag összetett, a többéves időhorizont eseményeinek feltárása és elemzése pedig időigényes. Természetükén fogva a folyamatjelenségek, mint a nemzetköziesedés is, rendkívül összetettek, következésképpen a folyamatvizsgálathoz szükséges adatok eklektikusak, és nehéz őket vizsgálni (Langley, 1999). A megközelítés lehetővé teszi a nemzetköziesedés időbeni alakulásának komplex módon történő bemutatását, ugyanakkor összetett kapcsolatrendszert eredményez. Ahhoz, hogy bizonyos eredményeket – mint például a különböző kontextuális szintek aszinkron hatásainak elemzése egy vállalat nemzetköziesedésének sebességére – tovább elemezzünk, és hogy precízebb eredményekre jussunk, mindenképp szükséges egy kezelhető számú tényezőcsoport kiválasztása, melyeket aztán nagymintás elemzésnek is alávethetünk. Mindazonáltal a nemzetköziesedés mintázatának kontextusba ágyazott feltérképezését követően lehetőségünk lehet a nemzetköziesedés releváns indikátorainak megragadására és a közöttük lévő összefüggések (hipotézisek) vizsgálatára alkalmas specifikus modellek kifejlesztésére.

Lábjegyzet

- * A szerző köszönetét nyilvánítja Dr. Czako Erzsébetnek a tanulmány továbbfejlesztéséhez tett értékes javaslataiért
- ¹ A hagyományos nemzetközi gazdaságtan tárgykörébe a nemzetközi kereskedelem és szakosodás elméleti tételei, a kereskedelempolitika eszközeire, módszereire vonatkozó ismeretek, a nemzetközi pénzforgalom és tőkeáramlás problematikája, valamint a fizetési mérleggel kapcsolatos kérdések tartoznak (Szentés, 1995: 4. old).
- ² A vizsgálati területek között ugyanakkor nem húzható éles határ.
- ³ Pl. befektetési fejlődéspálya elmélet (Investment Development Path Theory) (Dunning, 1982; Dunning – Narula, 1996), „repülő ludak” (flying-geese) modell (Kojima, 1978, 2000; Ozawa, 1979, 2000).
- ⁴ Pl. piacihatalom-megközelítés (market power approach) (Hymer, 1960), a multinacionális vállalatok tranzakciós költségek (Hennart, 1982, 1988, 2001) megközelítése és az internalizációs elmélet (Buckley – Casson, 1976; Rugman, 1980, 1981), az eklektikus paradigma (Dunning, 1980, 1981).
- ⁵ Ide tartoznak például Chandler (1962), Stopford és Wells (1972), Bartlett és Ghoshal (1988, 1989), Hamel és Prahalad (1989), Prahalad és Hamel (1990), Doz és Prahalad (1991) úttörő munkái, melyek a teljesség igénye nélküli felsorolásban a környezetstratégia-struktúra paradigma, a globális integráció-lokális válaszképesség dilemma, az anyavállalat-leányvállalat közötti kapcsolat menedzselésének a kérdéseivel foglalkoznak.
- ⁶ A tanulmány terjedelmi okok miatt a vállalatok nemzetköziesedése

elméleti modelljeinek rövid és nem teljes körű összefoglalását adja. Részletesebb, a hazai vállalatok nemzetköziesedésének vonatkozásait is tárgyaló, magyar nyelvű szakirodalmi áttekintéshez lásd Antalóczy és Éltes (2002), Incze (2005, 2010), Gáspár – Czákó (2007), Czákó (2010), Antalóczy és Sass (2011).

⁷ Befelé irányuló nemzetköziesedésnek tekinthető például a termék- vagy technológiaiimport, a nemzetközi licencvásárlás, a befelé irányuló franchise szerződés.

⁸ A piaci elköteleződést a szerzők a piaci lépési módzatokban és a megcélzott piacok „pszichikai távolságában” mérték.

⁹ Az adott ország távolságának fogalma az országok közötti pszichikai távolságra (Johansson – Wiedersheim – Paul, 1975), vagy közelebbről a kulturális (C), az adminisztratív (A), a földrajzi (G) és a gazdasági (E) távolságra utal, melyet Ghemawat a CAGE keretben foglal össze (Ghemawat, 2001).

Felhasznált irodalom

- Antalóczy K. – Éltes A. (2002): Magyar vállalatok nemzetköziesedése – indítékok, hatások és problémák. Közgazdasági Szemle, XLIX évf., február
- Antalóczy K. – Sass M. (2011): Kis- és közepes méretű vállalatok nemzetköziesedése – elmélet és empiria. Külgazdaság, LV. évf. szeptember-október, p. 22–33.
- Bartlett, Ch. – Ghoshal, S. (1988): Organizing for Worldwide Effectiveness: The Transnational Solution. California Management Review, Fall
- Bartlett, Ch. – Ghoshal, S. (1989): Managing across borders: The Transnational Solution. Boston, MA: Harvard Business School Press
- Bartlett, Ch. – Ghoshal, S. (2002): The transnational and beyond: reflections and perspectives at the millennium. in: Hitt, M.A. – Cheng, J.L.C. (Eds.): Managing Transnational Firms: Resources, Market Entry and Strategic Alliances. Advances in International Management Series. Oxford: Elsevier/JAI, p. 3–36.
- Beamish, P. (1990): The Internationalisation Process for Smaller Ontario Firms: A Research Agenda. in: Rugman, A. M. (ed.): Research in Global Strategic Management – International Business Research for the Twenty-First Century: Canada's New Research Agenda. Greenwich: JAI Press Inc., p. 77–92.
- Brazeal, D. – Herbert, T. (1999): The Genesis of Entrepreneurship. Entrepreneurship Theory and Practice, 23(3), p. 29–45.
- Buckley, P. – Casson, M. (1976): The Future of Multinational Enterprise. London: Macmillan
- Buckley, P. – Lessard, D. (2005): Regaining the edge for international business research. Journal of International Business Studies, 36(6)
- Burrell, G. – Morgan, G. (1979): Sociological Paradigms and Organizational Analysis: Elements of the Sociology of Corporate Life. London: Heinemann
- Center for Process Studies (2007): <http://www.ctr4process.org/about/process/> letoltve 23.06.2007.
- Chandler, A. (1962): Strategy and Structure. Cambridge, MA: MIT Press

- Cheng, J. (2007): Critical issues in international management research: an agenda for future advancement. European Journal of International Management, 1(1/2)
- Chia, R. – Langley, A. (2004): The First Organization Studies Summer Workshop: Theorizing Process in Organizational Research. call for papers, Organization Studies, 25(8)
- Covin, J.G. – Slevin, D.P. (1991): A Conceptual Model of Entrepreneurship as Firm Behavior. Entrepreneurship Theory and Practice, 16(1), p. 7–25.
- Cyert, R.D. – March, J.G. (1963): A Behavior Theory of the Firm. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall
- Gáspár J. – Czákó E. (2007): Vállalatok nemzetközivé válása és a versenyképesség. in: Könczöl Erzsébet (szerk): Vállalati stratégia. Budapest: Alinea Kiadó, 231–278. o.
- Czákó E. (2010): A nemzetközi üzleti gazdaságtan mint elméleti háttér. in: Czákó Erzsébet – Reszegi László (szerk): Nemzetközi vállalatgazdaságtan. Budapest: Alinea Kiadó, 31–62. o.
- Doz, Y. – Prahalad, C.K. (1991): Managing DMNCs: A search for a new paradigm. Strategic Management Journal, 12, p. 145–164.
- Dunning, J.H. (1980): Toward an Eclectic Theory of International Production: Some Empirical Tests. Journal of International Business Studies, Vol. 11, Issue 1
- Dunning, J.H. (1981): International Production and the Multinational Enterprise. London: George Allen & Unwin
- Dunning, J.H. (1982): Explaining the International Direct Investment Position of Countries: Towards a Dynamic or Developmental Approach. in: J. Black and J.H. Dunning (eds.): International Capital Movements, London: Macmillan
- Dunning, J.H. (1995): Reappraising the Eclectic Paradigm in an Age of Alliance Capitalism. Journal of International Business Studies, 26(3)
- Dunning, J.H. – Narula, R. (1996): The Investment Development Path Revisited: Some Emerging Issues. in: Dunning, J. H. – Narula, R. (Eds): Foreign Direct Investment and Governments: Catalysts for Economic Restructuring. London: Routledge
- Forsgren, M. – Johanson, J. (1992): Managing Internationalization in Business Networks. in: M. Forsgren – J. Johanson (ed.): Managing Networks in International Business. Philadelphia, Amsterdam: Gordon and Breach, p. 1–15.
- Ghemawat, P. (2001): Distance Still Matters: The Hard Reality of Global Expansion. Harvard Business Review, September-October
- Hamel, G. – Prahalad, C.K. (1989): Strategic Intent. Harvard Business Review, 89(3), p. 63–76.
- Hashai, N. – Almor, T. (2004): Gradually internationalizing 'born global' firms: an oxymoron? International Business Review, 13, p. 465–483.
- Hempel, C.G. (1965): Aspects of Scientific Explanation. New York: The Free Press

- Hennart, J. – F. (1982): A Theory of Multinational Enterprise. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press
- Hennart, J. – F. (1988): A Transaction Costs Theory of Equity Joint Ventures. Strategic Management Journal, 9. p. 361–74.
- Hennart, J. – F. (2001): Theories of Multinational Enterprise. in: A. M. Rugman – T. A. Brewer (eds.): The Oxford Handbook of International Business. Oxford: Oxford University Press, p. 127–149.
- Hyer, S. (1960): The International Operations of National Firms: a Study of Direct Foreign Investment. Ph.D. thesis, published in 1976. Cambridge, Mass.: MIT Press
- Hurmerinta-Peltomäki, L. (2003): Time and Internationalization. Theoretical Challenges Set by Rapid Internationalization. Journal of International Entrepreneurship, 1., p. 217–236.
- Incze E. (2005): Feltörekvő multinacionálisok – a magyar vállalatok nemzetköziesedésének folyamata. Értekezés tervezet, kézirat, Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem
- Incze E. (2010): Stratégiai menedzsment a globális piacon. in: Balaton Károly – Hortoványi Lilla – Incze Emma – Laczkó Márk – Szabó Zsolt Roland – Tari Ernő: Stratégiai menedzsment. Budapest: Aula Kiadó, p. 90–126.
- Johanson, J. – Mattsson, L.G. (1986): International Marketing and Internationalization Process – A Network Approach. in: Paliwoda, S. – Turnbull, P. (eds.): Research in International Marketing. London: Croom Helm
- Johanson, J. – Mattsson, L.G. (1988): Internationalization in Industrial Systems – a Network approach. in: N. Hood – J. – E. Vahlne (eds.): Strategies in Global Competition. London, New York, Sydney: Croom-Helm, p. 287–314.
- Johanson, J. – Mattsson, L.G. (1992): Network Positions and Strategic Action – An Analytical Framework. in: Axelsson, B. – Easton, G. (eds.): Industrial Networks: A New View of Reality. London: Routledge, p. 205–217.
- Johanson, J. – Vahlne, J.E. (1977): The Internationalization Process of the Firm: A Model of Knowledge Development and Increasing Foreign Market Commitments. Journal of International Business Studies, Vol. 8, No. 1
- Johanson, J. – Vahlne, J.E. (1990): The Mechanism of Internationalisation. International Marketing Review, Vol. 7, No. 4
- Johanson, J. – Vahlne, J.E. (2009): The Uppsala Internationalization Process Model Revisited – From liability of foreignness to liability of outsidership. Journal of International Business Studies, 40
- Jones, M.V. (1999): The Internationalization of Small High Technology Firms. Journal of International Marketing, 7(4), p. 15–41.
- Jones, M.V. (2001): First Steps in Internationalisation: Concepts and Evidence from a Sample of Small High Technology Firms. Journal of International Management, 7(3), p. 191–210.

- Jones, M.V. – Coviello, N.E. (2002): A Time-Based Contingency Model of Entrepreneurial Internationalization Behaviour. Working Paper 2002/12, Haskayne School of Business
- Jones, M.V. – Coviello, N.E. (2005): Internationalization: conceptualising an entrepreneurial process of behaviour in time. Journal of International Business Studies, 36(3), p. 284–303.
- Kindleberger, C.P. (1969): American Business Abroad: Six Essays on Direct Investment 1-36, New Haven: Yale University Press
- Kojima, K. (1978): Direct Foreign Investment: A Japanese Model of Multinational Business Operations. London: Croom-Helm
- Kojima, K. (2000): The “flying geese” model of Asian economic development: origin, theoretical extensions, and regional policy implications. Journal of Asian Economics, 11, p. 375–401.
- Kutschker, M. et al. (1997): International Evolution, International Episodes, and International Epochs – Implications for Managing Internationalization. Management International Review, 37(2)
- Langley, A. (1999): Strategies for theorizing from process data. Academy of Management Review, 24(4)
- Lumpkin, G.T. – Dess, G.G. (1996): Clarifying the Entrepreneurial Orientation Construct and Linking it to Performance. Academy of Management Review, 21(1), p. 135–172.
- Luostarinen, R. et al. (1994): Globalization and SME. Helsinki: Ministry of Trade and Industry
- Malnight, Th. (1995): Globalization of an Ethnocentric Firm: An Evolutionary Perspective. Strategic Management Journal, 16. p. 119–141.
- Mathews, J.A. (2002): Dragon Multinational. A New Model for Global Growth. Oxford: Oxford University Press
- McDougall, et al. (2003): A Comparison of International and Domestic New Ventures. Journal of International Entrepreneurship, 1(1), p. 59–82.
- McDougall, P. – Oviatt, B. (2003): Some fundamental issues in international entrepreneurship. July 2003 (<http://www.usasbe.org/knowledge/whitepapers/mcdougall2003.pdf>)
- Melin, L. (1992): Internationalisation as a Strategy Process. Strategic Management Journal, 13, p. 99–118.
- Mintzberg, H. (1987): The Strategy Concept: The Five P's for Strategy. California Management Review, 30, p. 11–23.
- Oviatt, B. – McDougall, P. (1994): Toward a Theory of International Business Studies. Journal of International Business Studies, Vol. 25, Issue 1
- Ozawa, T. (1979): Multinationalism, Japanese Style: The Political Economy of Outward Dependency. Princeton: Princeton University Press
- Ozawa, T. (2000): The 'Flying-Geese' Paradigm: Toward a Co-evolutionary Theory of MNC-Assisted Growth. in: K. Fatemi (ed.): The New World Order: Internationalism, Regionalism and the Multinational Corporations. New York, NY: Pergamon, p. 209–223.

- Pentland, B.* (1999): Building process theory with narrative: from description to explanation. *Academy of Management Review*, 24(4)
- Perrow, Ch.* (1997): Szervezetszociológia (Complex Organisations: a critical essay). Budapest: Osiris Kiadó
- Prahalad, C.K. – Hamel, G.* (1990): Core Competence of the Corporation. *Harvard Business Review*, May-June, p. 79–91.
- Reuber, A. – Fischer, E.* (1997): The influence of the management team's international experience on internationalization behaviour. *Journal of International Business Studies*, 28(4)
- Peng, M. – Heath, P.S.* (1996): The Growth of the Firm in Planned Economies in Transition: Institutions, Organizations, and Strategic Choice. *Academy of Management Review*, Vol. 21, Issue 2
- Peng, M.* (2000): Business Strategies in Transition Economies. Thousand Oaks, CA: Sage Publications
- Peng, M.* (2003): Institutional Transitions and Strategic Choices. *Academy of Management Review*, Vol. 28, No.2
- Penrose, E.* (1959): The Theory of the Growth of the Firm. London: Basil Blackwell
- Reid, S.* (1983): Firm Internationalization, Transaction Costs and Strategic Choice. *International Marketing Review*, Vol. 1, No. 2
- Rugman, A.M.* (1980): Internalization as a General Theory of Foreign Direct Investment: a reappraisal of the literature. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 116, 2
- Rugman, A.M.* (1981): Inside the Multinationals: the Economics of Internal Markets. London, New York, Sydney: Croom-Helm
- Shane, S. – Venkataraman, S.* (2000): The Promise of Entrepreneurship as a Field of Research. *Academy of Management Review*, 25(1), p. 217–226.
- Stopford, J.M. – Wells, L.T.* (1972): Managing the Multinational Enterprise. New York: Basic Books
- Szentes T.* (1995): A világgazdaságtan elméleti és módszertani alapjai. Budapest: Aula Kiadó
- Sullivan, D.* (1998): Cognitive Tendencies in International Business Research: Implications of a "Narrow Vision". *Journal of International Business Studies*, Vol. 29, No. 4
- Szelényi I.* (2004): Kapitalizmusok, szocializmusok után (Forms of capitalism after forms of socialism). *Egyenlítő, Társadalomkritikai és kulturális folyóirat*, 2. sz.
- Turnbull, P.* (1987): A Challenge to the Stage Theory of the Internationalization Process. in: Reid, S. – Rosson, P. (eds.): *Managing Export Entry and Expansion*. New York: Praeger
- Vernon, R.* (1966): International Investment and International Trade in the Product Cycle. *Quarterly Journal of Economics*, 80
- Van de Ven, A.H. – Huber, G.P.* (1990): Longitudinal field research methods for studying process of organizational change. *Organization Science*, 1, p. 213–219.
- Van de Ven, A.H. – Poole, M.S.* (1995): Explaining Development and Change in Organizations. *Academy of Management Review*, 20(3), p. 510–540.
- Van de Ven, A. – Egelman, R.* (2004): Event- and outcome-driven explanations of entrepreneurship. *Journal of Business Venturing*, 19(3)
- Van de Ven, A.H. – Poole, M.S.* (2005): Alternative Approaches for Studying Organizational Change. *Organization Studies*, 26(9), p. 1377–1404.
- Welch, L. – Luostarinen, R.* (1988): Internationalization: evolution of a concept. *Journal of General Management*, 14(2), p. 34–55.
- Welch, L. – Luostarinen, R.* (1993): Inward and outward connections in internationalization. *Journal of International Marketing*, 1(1), p. 46–58.
- Whitley, R. – Czabán L.* (1998): Institutional Transformation and Enterprise Change in an Emergent Capitalist Economy: The Case of Hungary. *Organization Studies*, Vol. 19, Issue 2
- von Wright, G.H.* (1971/2004): Explanation and Understanding. Cornell University Press
- Zahra, S.A.* (1993): A Conceptual Model of Entrepreneurship as Firm Behaviour: A Critique and Extension. *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 17(4), p. 5–30.
- Zahra, S.A. – Santeri, J.K. – Yu, J.F.* (2005): Cognition and international entrepreneurship: implications for research on international opportunity recognition and exploitation. *International Business Review*, Vol. 14, p. 129–46.